

АВСТРІЙСЬКИЙ ТА ШВЕЙЦАРСЬКИЙ ВАРІАНТИ НІМЕЦЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

У даній статті йдеться про певні фонетичні, граматичні та лексичні особливості австрійського та швейцарського варіантів німецької мови. Розмовна мова в Австрії дуже відрізняється від літературної німецької мови. Існує багато австріцизмів – слів, які використовують і розуміють тільки в Австрії. Автор розглядає також швейцарський національний варіант німецької мови, який виступає розмовною мовою всіх швейцарців і виконує певні функції літературної мови. У цій статті описано ряд особливостей цього варіанту у вимові, написанні, граматичному оформленні слів і в лексичному складі.

Ключові слова: літературна мова, літературна норма, варіанти норми.

В данной статье речь идет об определенных фонетических, грамматических и лексических особенностях австрийского и швейцарского вариантов немецкого языка. Разговорный язык в Австрии очень отличается от литературного немецкого языка. Существует много австрицизмов – слов, которые используют и понимают только в Австрии. Автор рассматривает также швейцарский национальный вариант немецкого языка, который выступает разговорным языком всех швейцарцев и выполняет определенные функции литературного языка. В этой статье описан ряд особенностей этого варианта в произношении, написании, грамматическом оформлении слов и в лексическом составе.

Ключевые слов: литературный язык, литературная норма, варианты нормы.

The article deals with some phonetic, grammatical and lexical peculiarities of Austrian German and Swiss German. The informal language in Austria differs very much from literary German. There are a lot of Austriatisms, i.e. the words which are used and can be understood only in Austria. The author gives consideration to the Swiss variant of the German language. This national variant is the informal language, but it also performs the functions of the literary language. The author describes some articulatory, spelling, grammatical and lexical peculiarities of the Swiss variant of German.

Key words: standard language, language norm, norm variants.

Ціла низка європейських мов виступають «неідентичними самі собі на всій території свого поширення» [1, с. 9]. Це стосується й німецької мови, яка є єдиною офіційною мовою в Німеччині, Австрії та Ліхтенштейні. У таких країнах, як Швейцарія та Люксембург німецька мова є рівноправною з іншими державними мовами. У Бельгії та Італії вона є регіональною.

Австрійський мовознавець І. Райффенштайн справедливо зазначав, що національно-державні варіанти німецької мови, які функціонують як офіційні мови (Amtssprache) в межах суверенних держав, не можна зводити лише до звичайних регіональних різновидів. Адже на їхні виникнення і функціонування впливають, окрім суто лінгвістичних, ще й політичні і соціально-економічні чинники [5, с. 15]. Суттєвою є думка Д.В. Брозович:

«Національно негомогенна стандартна мова існує в припущенні лише як абстракція і практично у письмовій та в усній формі реалізується у вигляді національних варіантів» [2, с. 19].

У середині 50-х років ХХ ст. у вітчизняній науці утворилась цілісна теорія національних варіантів негомогенних (полінаціональних) літературних мов. Її видатними представниками були Е.Г. Різель, Г.В. Степанов, А.Д. Швейцер, А.І. Домашнев, Ю.І. Жлуктенко, Є.В. Розен та ін. Подібну ж концепцію поліцентризму в зарубіжній лінгвістиці розробляли Г. Мозер, П. Поленц, Г. Клосс, П. Візінгер, Я. Ебнер, Р. Мур, М. Клайн та ін.

Провідний австрійський учений П. Візінгер висловлює спільний у різних науковців погляд на те, що «впродовж своєї історії єдиний мовний народ (Sprachvolk) розділювався на кілька «державних

народів» (Staatsvölker). Через відмінність у державному і суспільному устрої, дивергентний історичний розвиток це призвело до утворення мовних варіантів... як і раніше, тут наявна єдина мова, але з державними варіантами» [6, с. 10]. В останні роки росте інтерес та зацікавленість наших співвітчизників до могутньо розвинутої Німеччини та до німецькомовних країн. Розкриті між країнами кордони дозволяють народам відвідувати інші країни та спілкуватися один з одним. Вивчення тільки літературної німецької мови (Hochdeutsch) стає недостатнім, якщо з'являється можливість відвідати Австрію чи Швейцарію, треба враховувати національні особливості цих країн. Виникає необхідність вивчення австріцизмів – слів, які використовують і розуміють тільки в Австрії. Важливим для вивчення стає в цьому випадку також швейцарський національний варіант німецької мови, який виступає розмовною мовою всіх швейцарців і виконує певні функції літературної мови.

Метою даної статті є описання особливостей австрійського та швейцарського варіантів німецької мови у вимові, написанні, граматичному оформленні слів і в лексичному складі, тому що мови, на яких розмовляють в Австрії та Швейцарії, дуже відрізняються від літературної німецької мови.

Розглянемо спочатку деякі особливості німецької мови в Австрії. В цій країні, так само як і в Німеччині, німецька мова існує в трьох формах: літературна мова – розмовна мова – діалект. В Австрії існує багато австріцизмів, наприклад: *Grieß – Gesicht, Hudri-Wudri – unruhiger Mensch, Kaffeehäferl – Kaffeetasse*. Виникає питання: чи існує взагалі австрійська мова?

Після 1945 року деякі політики хотіли відмежувати все австрійське від німецького. Це стосувалося в першу чергу мови. Тому деякий час в австрійських школах не було такої дисципліни як німецька мова. В шкільних табелях писали просто «Unterrichtssprache». Але така ситуація продовжувалася недовго. Хоча австрійський словник був складений 1951 року, ніколи не було сумніву в тому, що мовою австрійців є німецька мова. Не існувало ніякої австрійської мови. В австрійських школах діти вивчають німецьку літературну мову. Але вони використовують її тільки на письмі, якщо вони хочуть висловити щось вишукано і шляхетно. Це є «bessere Sprache», або «sprachliche Festtagskleidung».

Австрія в мовному відношенні має багато спільного з Південною Німеччиною та Швейцарією. Так, наприклад, позначення ваги *Dekagramm* (або скорочено *Deka* або *dag*) для 10 грамів. Це використовується в Австрії і може бути зрозумілим також в Баварії. Слово «*heuer*», що означає «*dieses Jahr*» взагалі невідоме в Німеччині. Деякі форми австрійці відхиляють емоційно. Так, австрійці ніколи не скажуть: «*Es schmeckt schön*». Вони можуть сказати тільки: «*Es schmeckt gut*». І коли німець своєму австрійському другові

пояснює: «*Ich fahre dieses Jahr nicht nach Salzburg, ich war gerade im Vorjahr da*», австрієць не одразу його зрозуміє, тому що під словом «*da*» він завжди розуміє «*hier*». «*Da*» в значенні «*dort*» суперечить австрійському мовному почуттю.

Австрійці мають мовну звичку все зменшувати. Наприклад, «*ein Mäderl*» це є «*ein kleines Mädchen*», «*ein Buberl*» це є «*ein kleiner Bube*», «*ein Haserl*» це є «*ein kleiner Hase*». Але є багато слів, які закінчуються на «-erl», однак не є зменшуваннями. Наприклад, «*ein Schwammerl*» – це не є маленький гриб, а «*Zuckerln*» – це «*Bonbons*».

У повсякденному житті австрійці використовують діалекти, які в окремих федеральних землях дуже відрізняються один від одного. Мешканець Відня розмовляє інакше ніж мешканець Карінтії або Тіролю. У восьми федеральних землях Австрії розмовляють на баварсько-австрійському, а в землі Форарльберг розмовляють на алеманському діалекті. Трапляється так, що мешканці однієї землі не розуміють один одного, хоча обидва розмовляють на німецьких діалектах і живуть на відстані до 200 км. Чим вищі гори і більш ізольовані долини, тим більш диференційований місцевий мовний ландшафт. Перелетівши 50 км літаком, в деяких місцевостях можна відчутти істотну різницю в звучанні, ритмі та лексичному виборі.

Розглянемо деякі фонетичні особливості австрійського варіанту німецької мови:

1. Дифтонг «*ei*» замінюють на «*oa*» на заході, а на сході – на «*aa*». Наприклад, *zwei Steine* – (West – *zwoa Stoana*, Ost – *zwa Staana*).
2. Дифтонг «*eu*» замінюється на «*ei*». Наприклад, *Deutsch* – *Deitsch*, *neu* – *neich*.
3. Відбуваються скорочення в префіксах та суфіксах. Наприклад, префікс *ge-* скорочується до [g] (*g'macht*). В суфіксах [b] перед [n] скорочується до [m]. Наприклад, *haben* [ho:m], *leben* [le:m].
4. «*i*» замінюється на «*ia*» (*Brief* – *Briaf*).
5. «*u*» замінюється на «*ua*» (*zu* – *zua*).
6. Існують ще деякі скорочення: *ich* – *i*, *zu Hause* – *zhaus*.

Слід зазначити також граматичні особливості австрійського варіанту німецької мови. Вони полягають:

1. У відмінюванні дієслів в *Präsens*;
 - а) у першій особі однини відсутнє закінчення -e. Наприклад: *ich geh'*, *ich fahr'*.
 - б) сильні дієслова, які змінюють кореневу голосну [a] на [ä], не одержують умлаут. Наприклад: *er fahrt*, *er lauft*;
 - в) інші сильні дієслова змінюють кореневу голосну. Наприклад: *ich nimm*, *du nimmst*, *er nimmt*; *ich gib*, *du gibst*, *er gibt*.
2. В утворенні наказового способу (в другій особі множини додається -s). Наприклад: *gehst*, *kommt*.
3. Означення в родовому відмінку замінюється на давальний відмінок та присвійний займенник. Наприклад: *Peters Hund* = *dem Peter sein Hund*.
4. Субстантивация від інфінітива замість *Infinitiv* mit «zu». Наприклад: *Fang an zum Essen* = *Fang zu essen an*.

5. Особливості в утворенні умовного способу. В Präsens і Präteritum Konjunktiv II додаються закінчення в 1 і 3 особі однини +ert/at: *i/er kaufert / kauft*;
в 2 особі однини + ertst/atst: *du kaufatst*;
в 1 і 3 особі множини +atn: *wir/sie kaufatn*;
в 2 особі множини +ats: *ihr kaufats*.
 6. Граматичний рід не відповідає роду в німецькій літературній мові. Наприклад, *das Eck – die Ecke, das Cola – die Cola, das Monat – der Monat, der Zeh – die Zehe, der Akt – die Akte* і т.д.
 7. Особливості в керуванні дієслів. Наприклад, *ein Kuli um 10 Schilling – ein Kuli für 1,5 DM; bei der Kasse – an der Kasse; in der Nacht auf Montag – in der Nacht zum Montag*.
 8. Неперехідні дієслова (*liegen, sitzen, stehen, hängen* та інші) утворюють Perfekt із «sein». Наприклад: *Ich bin eine Stunde in der Kälte gestanden und habe gewartet*.
 9. Perfekt використовують в усній мові для попередньої дії. Наприклад: *Ich habe schon davon gehört, bevor er mir davon erzählt hat. Ich hatte schon davon gehört, bevor er mir davon erzählte*.
- Лексичні особливості існують насамперед в сфері офіційної мови та сфері продуктів харчування. В сфері офіційної мови: *Nationalrat* (австр.) – *Bundesrat* (нім.), *unterfertigen* (австр.) – *unterschreiben* (нім.), *Stempelmarke* (австр.) – *Gebührenmarke* (нім.), *Exekution* (австр.) – *Pfändung* (нім.).

В сфері продуктів харчування: *Erdäpfel* (австр.) – *Kartoffeln* (нім.), *Paradeiser* (австр.) – *Tomaten* (нім.), *Marillen* (австр.) – *Aprikosen* (нім.), *Kren* (австр.) – *Meerrettich* (нім.), *Powidl* (австр.) – *Pflaumenmus* (нім.), *Topfen* (австр.) – *Quark* (нім.), *Schmalz* (австр.) – *Schweinefett* (нім.), *Mehlspeise* (австр.) – *Süßspeise* (нім.), *Obers* (австр.) – *Sahne* (нім.).

У Австрії можна побачити чотири мовні групи:

Перша група – це люди, що розмовляють тільки на діалекті, але можуть, хоч і з труднощами, адекватно висловлюватися літературною мовою. Друга група розмовляє тільки на діалекті і не знайома з писемною мовою, при цьому страждаючи і намагаючись з надмірним напруженням і помилками говорити літературною. Третя група з дитинства розмовляє літературною мовою і вбачає в цьому символ вищого соціального стану і категорично відкидає діалект. Четверта група – це ті, хто з дитинства знайомі з літературним стандартом і використовують його там, де потрібно. Діалект вони використовують з кулінарною радістю як «мову з родзинкою».

Можливо, саме ця багатогранність робить цікавим вивчення мови в Австрії. Хоча в Австрії мова постійно змінюється, існує загроза того, що австрійська мовленнєва форма вимирає, і це зумовлює роз'єднання німецького мовленнєвого простору.

Якщо в Німеччині та в Австрії німецька мова існує в трьох формах: діалект – розмовна мова – літературна мова, то для Швейцарії характерна опозиція: діалект – літературна мова. Швейцарський національний варіант німецької мови – це

літературно-нормована мовна система, яка є загальним та всеохоплюючим засобом письмового спілкування, а також в значній мірі засобом усної комунікації швейцарців – носіїв німецької мови. Виступаючи розмовною мовою всіх швейцарців без всякого соціального обмеження, Schwyzertysch виконує також з цим деякі функції літературної мови. Він використовується частково в політичних та адміністративних закладах країни, в церковних проповідях, в наукових та політичних дискусіях, на радіо та телебаченні.

Таким чином, Schwyzertysch займає особливе положення порівняно з німецькими та австрійськими діалектами, функціональні можливості Schwyzertysch значно перевершують можливості німецьких та австрійських діалектів, а також розмовної мови в Австрії та ФРН. По широті виконуючих ним функцій Schwyzertysch являє собою форму, яка відсутня в німецьких та австрійських мовних ареалах. У зв'язку з цим умісно використовувати для Schwyzertysch термін *Verkehrssprache*, під яким розуміють мову повсякденного спілкування, яка виходить за рамки сімейно-побутового вживання.

Швейцарський національний варіант німецької мови має цілий ряд особливостей у вимові, написанні, граматичному оформленні слів, словотворенні та фразеології, а також в лексичному складі. Щоб представити його своєрідність і особливості функціонування, необхідно звернутися до історії цієї країни. Давні історичні відомості про поселення на території сучасної Швейцарії відносяться до епохи палеоліту – VI-V ст. до н. е. Істориками було встановлено, що першими індоєвропейськими мешканцями сучасної Швейцарії були гелвети (кельтське плем'я) і рети. Територія, яку заселяли ці народи, називалася Гельвецією. В I ст. до н. е. гелвети були підкорені римлянами і романізовані, але починаючи з V ст. н. е. на територію сучасної Швейцарії проникають германські племена (алемани, бургунди, остготи) і відтісняють ретів в гірські райони (теперішній кантон Граубюнден). З X-XI ст. Швейцарія входить до складу Священної Римської Імперії. Етнічну основу німецькомовних швейцарців склали переважно алеманські племена. Однорідні за своїм походженням верхньоалеманські діалекти Швейцарії утворюють мову повсякденного спілкування (Schwyzertysch).

Швейцарський варіант має цілий ряд орфоепічних та орфографічних особливостей, які відрізняються від німецької літературної норми:

1. Розбіжності в довготі та короткості голосних: Наприклад, в словах *Magd, Obst, Erde, werden, nun* – голосні вимовляються коротко, а в префіксах *ur-, vor-* і в словах: *dachte, brachte* – довго.
2. Відсутній твердий приступ (Knacklaut), немає дифтонгів. В деяких випадках голосні і приголосні мають іншу вимову, чим в загальнонімецькій нормі:

а) [y] вимовляється інколи як [i], наприклад: *Gymnasium, Zylinder*;

б) в сполученнях *sp, st* на початку слова вимовляється [s], наприклад: *Sport, Student, Stil*;

в) суфікс *-ig* вимовляється як [ik], наприклад: *zwanzig, vierzig*;

г) звук [v] вимовляється як [f], [ch] як [k], наприклад: *Klavier, China, Chemie*.

Деякі слова мають наголос, який невластивий німецькій нормі: *Café, Büffet*.

Ще більш різноманітні граматичні особливості. Вони полягають в сфері числа і роду іменників, відмінюванні сильних дієслів, відміні деяких іменників, вживанні займенників та прийменників.

1. Розбіжності в граматичному роді, напр. *das Photo* (нім. *die Photo*), *das Meter, das Liter, das Viertel* (в німецькій мові всі ці іменники чоловічого роду).

2. Деякі слова, які в німецькій літературній мові відносяться до сильної відміни, в швейцарському варіанті мають слабку відміну, наприклад: *der Stern, der Hahn* та ін.

3. Розбіжності в утворенні множини іменників, наприклад: *die Seminaristen* (нім. *die Seminare*), *die Resten* (нім. *die Reste*), *die Krügen* (нім. *die Krüge*).

4. Відхилення від загальнонімецької мови зустрічаються у відмінюванні слабких (*geschumpfen* – нім. *geschimpft*), сильних (*ladest* – нім. *lädst*) і неправильних дієслів (*stund* – нім. *stand*), (*ward* – нім. *wurde*).

5. Розбіжності з нормою у прийменників, в керуванні дієслів:

<i>sich interessieren für Akk</i>	<i>sich interessieren nach Dat</i>
<i>wegen, während, trotz Gen</i>	<i>wegen, während, trotz Dat</i>
напр.: <i>wegen des Regens über dem Walde</i>	<i>wegen dem Regen ob dem Walde</i>

6. В швейцарському варіанті не існує таких часових форм як *Präteritum* та *Plusquamperfekt*.

Якщо говорити про розбіжності в лексиці, то треба відмітити в швейцарському варіанті слова-гельветизми як германські, так і запозичені:

1. Давні загальнонімецькі діалекти, які збереглися тільки в алеманських діалектах: *Anken* (нім. *Butter*), *Wingert* (нім. *Weingarten*), *Stocken* (нім. *Stock*), *schaffen* (нім. *arbeiten*), *Gilet* (нім. *Weste*), *Anwohner* (нім. *Einwohner*), *Nachtessen* (нім. *Abendessen*), *wöhrschaft* (нім. *gut, echt*), *krampfen* (нім. *schwer arbeiten*).

2. Гельветизми, які відображають адміністративний устрій країни: *Schulgenosse* (нім. *Schullehrer*), *Fürsprech* (нім. *Anwalt*).

3. Особливі швейцарські назви для приймання їжі: *Zmorgen, Znüni, Zmittag, Zvieri, Znacht, Rösti* (нім. *Bratkartoffeln*), *Schotte* (нім. *Quark*), *Nide* (нім. *Sahne*).

Цікавим явищем є семантичні гельветизми. Це нові лексико-семантичні варіанти багатозначних слів, які розвивалися в Швейцарії і не властиві другим регіонам. Наприклад: *Kleid* – «чоловічий одяг», *Knabe* – «холостяк», *manchmal* – «часто», *Tochter* – «дівчина взагалі», *Rock* – «жіноча сукня» тощо.

В лексиці німецької мови широко представлені запозичення:

1) французькі слова, наприклад: *Billet, Perron, Kondukteur*. Вони, як правило, пишуться і вимовляються так, як в оригіналі. Швейцарський варіант має схильність довго зберігати запозичення в їх первісному виді, наприклад: *Fautenil* (нім. *Sessel*), *Coupe* (нім. *Abteil*), *Metier* (нім. *Beruf*), *Quartier* (нім. *Wohnviertel*). Запозичення з французької мови здебільшого характерні для побутових понять повсякденного життя, сфери обслуговування, торгівлі.

2) Слова-англіцизми зустрічаються рідко, але їх все ще можна зустріти в спортивній лексиці, мові преси, реклами. Наприклад: *office* – «бюро, службове приміщення» (швейц. «буфет»).

Отже, із вищесказаного можна зробити наступні висновки:

1. Німецька мова поруч з іншими європейськими мовами (англійською, французькою, іспанською та ін.) виступає своєрідною «архісистемою» [3], що поділяються на кілька функціональних підсистем, які різняться між собою саме територією поширення.

2. Сучасна німецька мова на практиці реалізується у формі трьох національних варіантів, що обслуговують окремі нації в межах суверенних держав: ФРН, Австрії та Швейцарії.

3. Найточніша назва варіанта, що функціонує у ФРН, – *Binnendeutsch* (термін *Hochdeutsch* некоректний з діалектологічного погляду, адже австрійський варіант є також різновидом верхньонімецької мови і термін «загальнонімецький варіант» також не зовсім вдалий, бо применшує рівноправність двох інших варіантів, перетворюючи абстрактну ідеальну архісистему у нібито мовну реальність). Два інших мають традиційні назви – *das österreichische Deutsch* та *Schwyzertysch*.

4. Кожному національному варіанту, окрім специфічного компонентного складу, властива особлива лінгвістична ситуація [4].

Слід зазначити, що німецька мова в творах сучасних австрійських та швейцарських письменників суттєво відрізняється від літературної німецької мови. Австрійські письменники на відміну від німецьких відображають австрійську тематику. Сучасні автори Томас Бернхард, Петер Туррін, Франц Іннерхофер пишуть про сучасну Австрію.

Багато сучасних швейцарських письменників (Фрідріх Дюрренматт, Макс Фріш, Еріх фон Денікен та інші) пишуть на діалекті. В сучасній Швейцарії є елементи діалекту також і у викладанні. Своєрідність варіанту німецької літературної мови знайшло своє відображення в різноманітній лінгвістичній літературі та численних виданнях нормативного характеру.

В подальшому планується відбірка прикладів з оригінальних німецькомовних творів австрійських та швейцарських письменників та їх пояснення в порівнянні з літературною німецькою мовою. У цьому автор статті бачить подальший розвиток дослідження цієї теми.

ЛІТЕРАТУРА

1. Домашнев А.И. Очерк современного немецкого языка в Австрии. – М.: Высшая школа, 1967. – 180 с.
2. Брозович Д. Славянские стандартные языки сравнительный метод // Вопросы языкознания. – 1967. – № 1. – С. 3-33.
3. Остапович О. Національна ментальність у дзеркалі австрійського варіанта німецької мови // Іноземні мови в навчальних закладах. – 2004. – № 1. – С. 174-185.
4. Ammon U. Die deutsche Sprache in Deutschland, Österreich und der Schweiz: Das Problem der nationalen Varietäten. – Berlin / New York: de Gruyter, 1995. – 575 S.
5. Reiffenstein I. Deutsch in Österreich // Tendenzen, Formen und Strukturen der deutschen Standardsprache nach 1945. – Marburg, 1983. – S. 15-27.
6. Wiesinger P. Die deutsche Sprache in Österreich // Wiesinger P. (hrsg.) Das österreichische Deutsch. – Wien / Kln / Graz, Böhlau Verlag, 1988. – S. 9-31.

©Максименко Н.А., 2009

Стаття надійшла до редколегії 13.03.09